

Rolf Mikkelsen
Dag Fjeldstad
Jon Lauglo

Hva vet og hva mener
norske ungdomsskoleelever om
J olocaust, nazismg'qi "rasismeA

Rolf Mikkelsen, Dag Fjeldstad, Jon Lauglo

Hva vet og hva mener
norske ungdomsskoleelever om
J olocaust, nazisme og rasisme?
"

Institutt for lærerutdanning og skoleutvikling

Universitetet i Oslo

2010

© ILS og forfatterne, Oslo, 2010

ISSN: 1891-3075

ISBN: 978-82-90904-92-5

Utgiver og redaksjon for denne webpublikasjonen:

Institutt for lærerutdanning og skoleutvikling
Postboks 1099 Blindern
0317 OSLO

www.ils.uio.no

Telefon: (+47) 22 85 50 70

Det må ikke kopieres fra denne publikasjonen
i strid med åndsverkloven eller avtaler om kopiering
inngått med interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk.

Et mindre opplag er produsert som særtrykk,
i samarbeid med Reprotjenesten ved Universitetet i Oslo.

Forord

Denne rapporten er utarbeidet av ICCS-gruppen ved Institutt for lærerutdanning og skoleforskning ved Universitetet i Oslo på oppdrag fra Utdanningsdirektoratet / Kunnskapsdepartementet. Departementet ønsket å vite mer om *norske elevers holdninger til og kunnskap om rasisme, nazisme og Holocaust/folkemord* (Oppdragsbrev fra Utdanningsdirektoratet i 22.8.2007).

Rapporten bygger på data samlet inn fra 9. trinn i forbindelse med gjennomføringen av den norske delen av demokratiundersøkelsen ICCS (International Civic and Citizenship Education Study) i april 2009.

Elevene på 9. trinn som deltok i ICCS-undersøkelsen, besvarte i 10 minutter et nasjonalt spørreskjema i tillegg til oppgaver og spørsmål i hovedundersøkelsen. Dette spørreskjemaet var utviklet for å kartlegge elevenes forhold til begrepene Holocaust, nazisme og rasisme. Spørsmålene er utviklet i nært samarbeid med Utdanningsdirektoratet og var blitt utprøvd i en egen generalprøve med elever fra 5 ungdomsskoler. I tillegg er spørsmålene gjennomgått og vurdert i det norske Holocaustsenteret.

Tilleggsspørsmålene elevene fikk supplerer spørsmål i ICCS-undersøkelsen som også dekker deler av det aktuelle oppdraget. Spørsmål om holdninger til etniske grupper og innvandreres rettigheter kan ses som mål på mulig etnisk toleranse hos elevene. De berører derfor særlig den delen av oppdraget som handler om holdninger til rasisme.

Institutt for lærerutdanning og skoleforskning
Universitetet i Oslo, august 2010

Rolf Mikkelsen
Prosjektleder ICCS

Dag Fjeldstad

Jon Lauglo

Innhold

Sammendrag og vurdering av elevenes kunnskaper og holdninger til Holocaust, nazisme og rasisme	s. 4
Ramme for oppdraget	s. 5
Læreplaner og læremidler i Kunnskapsløftet	
Utformingen av oppgaver og spørsmål	
Elevenes kunnskaper om Holocaust og nazisme	s. 7
Kunnskaper om Holocaust/folkemord	
Kunnskaper om nazisme	
Samlemål på kunnskaper om nazisme og Holocaust	
Sammenhenger med andre kunnskapsmål	
Selvoppfatninger av kunnskap om de sentrale begrepene	
Kunnskaper om og holdninger til rasisme	s.12
To flervalgsspørsmål om rasisme	
Kobling mellom gruppekjennetegn og rasisme	
Påstander om rasisme	
Indikatorer på etnisk toleranse	
Læreplaner og læremidler om rasisme, nazisme og Holocaust	s.20
Læreplanene i samfunnsfag og RLE	
Behandlingen av de tre begrepene i læremidlene	
Vedlegg:	s.26
Spørreskjemaet om Holocaust, nazisme og rasisme	

Denne rapporten bygger på data samlet inn fra 130 tilfeldig trukne ungdomsskoler i Norge. Ved skolene ble elever fra én gruppe/klasse på 9. trinn trukket. I alt har ca. 3000 9. trinns elever besvart oppgavehefter, spørreskjemaer og et tilleggsspørreskjema om oppdragets begreper. I Norge har 86 % av opprinnelig antall trukne skoler bidratt til studien. Og av elevene som ble trukket ut, har over 90 % besvart oppgaveheftet og spørreskjemaene.

Sammendrag og vurdering av elevenes kunnskaper om og holdninger til Holocaust, nazisme og rasisme

Oppgavene i tilleggsundersøkelsen er utviklet for å vise elevenes kunnskap om grunnleggende forhold omkring nazisme, konsentrasjonleire, jødeutryddelsene og begrepet Holocaust.

Elevenes svar på oppgavene tyder på at de har gode kunnskaper om de grunnleggende trekk ved de begrepene og fenomenene kartleggingen tar opp.

Åtte av ti elever på 9. trinn (med gjennomsnittalder 14,7 år) har kjennskap til folkemordet på jødene som begrepet Holocaust viser til – selv om bare 13 % sier at de *vet mye* om betydningen av selve *ordet* Holocaust. De aller fleste elevene har kjennskap til hovedkjennetegn ved nazismen og nazismens symboler.

Det er ubetydelige forskjeller mellom jentenes og guttenes kunnskap om temaene. Guttene svarer imidlertid oftere enn jentene at de sikkert *vet* at noe er sant eller usant om *nazismen*, mens jentene oftere enn guttene svarer at de *tror* at noe er sant eller usant.

Omkring 80 % av elevene kjenner betydningsinnholdet i begrepet rasisme. Omtrent like mange sier at de *vet mye* eller *vet noe* om rasisme.

Sju av ti elever mener det *er* rasistisk å kalle en mørkhudet person for neger, mens 6 av 10 på den annen side mer at det *ikke er* rasistisk å nekte muslimer å bygge moskeer i norske byer.

Elevenes holdninger til innvandrers rettigheter slik de kommer til uttrykk i hovedundersøkelsen, har betydning for deres syn på om bestemte utsagn og språkbruk kan oppfattes som rasistiske.

Det er tendens til overenstemmelse mellom elevenes selvoppfatning av egne kunnskaper om nazisme og rasisme og deres skårer på den internasjonale kunnskapstesten om demokrati i hovedundersøkelsen. Disse sammenhengene er av moderat styrkegrad.

Læremidlene som er utviklet for Kunnskapsløftet har i hovedsak valgt å behandle de tre begrepene i kartleggingen på en god måte, på tross av tolkbare formuleringer av dem i læreplanene.

Ramme for oppdraget

Utvikling av spørsmål for å fange opp kunnskaper, begrepsforståelse og holdninger vil alltid måtte ta utgangspunkt i hva en kan forvente å få av svar. Arbeidet med utvikling av oppgaver og spørsmål begynte derfor med en gjennomgang og analyse av Kunnskapsløftets læreplaner for de to fag vi mener særlig er målbærere av innhold knyttet til oppdraget. Det er læreplanene i *Samfunnsfag* og *Religion, livssyn og etikk* (RLE) for mellomtrinn og ungdomstrinn. Vi gjennomførte også en analyse av gjenspeilingen av dem i nye læremidler, først og fremst lærebøker. Det er grunn til å understreke at målsetninger og arbeid på mellomtrinnet antas å være et viktig grunnlag for kunnskaper og holdninger som kartlegges på ungdomstrinnet.

Ikke minst er dette viktig fordi begrepene og temaene ikke lenger tilhører den nære fortid. De som nå vokser opp er i tid et par generasjoner fra annen verdenskrig. Vi kan spørre om det er en risiko for at historiens lærdom om disse masseforbrytelsene går eller er gått i glemmeboken. Dette gjør vektleggingen i læreplaner og læremidler ekstra viktig.

Læreplaner og læremidler i Kunnskapsløftet

En mer detaljert gjennomgang av målsetninger og hvordan disse temaene er behandlet i lærebøker, er plassert sist i denne rapporten. Her drar vi sammen våre inntrykk av ambisjoner og utformingen av læremidlene.

I samfunnsfag på mellomtrinnet er det ett berøringspunkt til mulig rasisme. Det er i geografidelen elevene skal lære om *flukt, flyktninger og møter med nye land*. Det er ingen uttrykte mål for arbeid med 2. verdenskrig i historiedelen av faget. Lærestoffet i historie er i hovedsak kronologisk ordnet, og først på ungdomstrinnet vil 2. verdenskrig og nazismen bli aktualisert. I samfunnskunnskap skal elevene arbeide med samfunn med og uten demokrati. Tyskland i mellomkrigstiden ble mindre og mindre demokratisk og kan her være en aktuell eksemplifisering.

Lærebøkene i samfunnsfag for mellomtrinnet behandler flyktningproblematikken og demokratiproblematikken ulikt. To av lærebokseriene velger å vektlegge det ønskelige og ideelle framfor det problematiske i mulige kulturmøter. De nevner derfor ikke begreper som fordommer eller rasisme. Ett verk fører imidlertid fram kulturmøtet knyttet til flyktninger og flukt til mulige problemer og beskriver og definerer mulig rasisme. Dette læreverket bruker også okkupasjonen av Norge og nazismen som eksempel på samfunn uten demokrati.

I RLE på mellomtrinnet finner vi kompetansemål under hovedemne *Filosofi og etikk* som direkte sier at elevene skal kunne *diskutere rasisme og hvordan antirasistisk arbeid kan forebygge rasisme*. I tillegg følger et kompetansemål hvor elevene skal kunne *forklare viktige deler av FNs verdenserklæring om menneskerettigheter og samtale om betydningen av dem*. Rasismebegrepet blir grundig presentert og problematisert i lærebøkene i tråd med planens ambisjoner. Begreper som nazisme og Holocaust/folkemord synes bare få av læremidlene for årstrinnene 5. 6. og 7. trinn å ha med. Men det nevnes et par steder.

På *ungdomstrinnet* vil elevene igjen møte og få problematisert rasismebegrepet både i samfunnsfag og KRL. I tillegg vil de i historie arbeide med og problematisere både forløpet til annen verdenskrig og viktige hendelser under krigen. Alle læremidler vi har analysert har dette med til tross for ganske generelle formuleringer i læreplanen. Elevene skal *lage spørsmål om sentrale internasjonale konflikter på 1900-talet og i vårt eige århundre, formulere årsaksforklaringar og diskutere konsekvensar av konfliktane.*

En lærebok i samfunnsfag behandler annen verdenskrig i boka som er beregnet for 8. trinn. De andre læreverkene laget for samfunnsfag behandler stoffet i bøkene for 9. trinn. I forhold til ICCS- kartleggingen som ble gjennomført tidlig i april på 9. trinn, kan det bety at mange elever ikke har arbeidet med det aktuelle lærestoffet.

Utformingen av oppgaver og spørsmål

Oppgaver og spørsmål til tilleggsoppgavet ble utviklet høsten 2008 og utprøvd i fem skoler som også hadde deltatt i generalprøven til ICCS. Oppgavene og spørsmålene ble videreutviklet gjennom høsten, og tidlig i 2009 ble også spørsmålene gjennomlest og kommentert av ansatte i Holocaustsenteret.

Oppgavene som særlig skal fange opp om elevene har basiskunnskaper om begrepene ble bevisst enkelt formulert. Det var ikke viktig i dette tilfelle å følge en hovedregel for kognitive oppgaver som sier at det ideelle gjennomsnitt for riktige svar er ca. 50 %. Oppgavene ble formulert for å se om elevene forbandt fornuftige svaralternativer med symbolbegreper fra nazisme og Holocaust. Vi valgte også å supplere med en annen tilnærming i form av påstander som kunne være sanne eller usanne.

Vi fant det noe problematisk å kartlegge *holdninger* til nazismen og Holocaust/folkemord. Både det rådende samfunnssyn knyttet til disse begrepene og hendelsene og skolens formanende arbeid med menneskerettigheter og brudd på disse gjør at vi neppe ville fange opp særlig mange elever med avvikende holdninger.

Kunnskapsdimensjonen og debatten omkring rasismebegrepet gjør det mer meningsfullt å kartlegge holdninger på dette området. En rekke spørsmål i den internasjonale delen av undersøkelsen dekker mer eller mindre direkte begrepet rasisme og motstykket etnisk toleranse.

Elevenes kunnskaper om Holocaust og nazisme

Åtte flervalgsoppgaver kartlegger elevenes forhold til de tre sentrale begrepene. Det gjøres ved å be elevene krysse av for hva de forbinder med begrepene nazisme, Holocaust og rasisme. I en seksjon oppgaver blir dessuten elevene bedt å ta stilling til om utsagn om nazistene er sanne eller usanne--en annen form for kartlegging av kunnskaper.

Kunnskaper om Holocaust/folkemord

Begrepet Holocaust er først i den senere tid brukt internasjonalt til å omtale nazistenes folkemord på jøder under den annen verdenskrig. I Norge er det etablert et senter som bærer navnet, og i noen grad er begrepet tatt i bruk i læremateriell i skolen. Men det er viktig å merke seg at begrepet ikke har noen lang hevd eller stor utbredelse i norsk dagligtale, heller ikke når nazistenes grusomheter mot jødene er blitt omtalt i årene siden annen verdenskrig.

På engelsk har ordet disse betydningene (Kilde: Merriam Webster's dictionary): **1**: a sacrifice consumed by fire, **2**: a thorough destruction involving extensive loss of life especially through fire "a nuclear holocaust", **3 a often capitalized**: the mass slaughter of European civilians and especially Jews by the Nazis during World War II—usually used with *the* **b**: a mass slaughter of people; *especially* genocide.

Direkte oversatt til norsk betyr ordet holocaust (fra gresk) *fullstendig brent* (Kilde: Wikipedia) og er samtidig en betegnelse på organisert folkemord eller tilintetgjørelse (ofte statsledet). Det norske Holocaustsenteret knytter begrepet til utryddelse og tilintetgjørelse av jødene og sidestiller det med det jødiske begrepet *Shoah* som betyr katastrofe eller ødeleggelse.

Fire flervalgsspørsmål kartlegger kunnskaper om Holocaust/utryddelse/folkemord. Tabell 1 viser prosent som har valgt riktig svar på hver av disse fire spørsmålene. Vedlegg 1 viser de spørsmål som ble stilt i oppgave/spørreskjemaet og de svaralternativer som ble gitt—inklusive både riktig svar og de alternativer vi regner som feilaktige.

Tabell 1. Svar på flervalgsoppgaver om Holocaust/folkemord. Prosent

	Korrekt svar
Kan sortere ut navn på utryddelsesleir	82
Kan knytte ordet holocaust til riktig tidsperiode	78
Kan knytte bruken av Holocaust til de tyske nazistenes forsøk på å utrydde jødene under 2. verdenskrig	77
Kan velge riktig betydning av ordet Holocaust	14

Svarfrekvensen i tabell 1 viser at svært mange elever krysser av for riktig alternativ på disse flervalgsspørsmålene og velger meningsfullt riktige svar. Det ene ordet som skiller seg ut er betydningen av kjernebegrepet *Holocaust*. Betydningen "fullstendig brent" ble valgt av kun 14 %. Vi mener imidlertid at "totalt ødelagt" som ble valgt av 57 %, også ligger innenfor den definisjon som gis i Webster's dictionary. Det betyr at

hovedinnholdet knyttet til *fullstendig ødeleggelse* velges av til sammen 70 % av elevene. Vi ser således at en stor gruppe elever velger meningsfullt riktige svar på alle disse oppgavene. Det var ingen vesentlig forskjell på jenters og gutters svar.

Kunnskaper om nazisme

To flervalgsspørsmål og et sett utsagn ble brukt til å kartlegge kunnskaper om nazismen og dens symboler (spørsmål 1, 2 og 4 i skjemaet i vedlegg 1).

Tabell 2. Svar på flervalgsoppgaver om nazisme. Prosent

	Korrekt svar
Forbinder konsentrasjonsleire med nazisme	89
Forbinder symbolet hakekors med nazisme	86

En stor gruppe elever (89 %) forbinder nazisme med det korrekte svaret *konsentrasjonsleire*. 9 av 10 elever (og litt flere jenter enn gutter) forbinder nazismen med konsentrasjonsleir i tråd med det som er viktig historisk kunnskap slik den skal formidles i norsk skole. Dette svaret var ment som det ene riktige svar. Et annet svaralternativ, opprinnelig ment som uriktig svar var *samling av Europa*. Vi mener at dette ikke nødvendigvis ville være et helt urimelig svar fordi man kunne argumentere for at slik samling også var en del av den tyske nazismens visjon om et samlet Europa under Tysklands nazistiske ledelse.

På spørsmål 2 ser vi at nesten like mange elever forbinder nazismen med symbolet hakekors. Her kunne nok distraktorene karakteriseres som lite konkurrerende. De var *hammer og sigd, hakekors, hvite hetter og løve*.

I et spørsmålsbatteri ble elevene utfordret til å knytte det de vet om nazistene ved å krysse av for sant eller usant om en rekke utsagn. Tabell 3 viser avkrysningene i %.

Tabell 3. Svar på utsagn sant/usant. Prosentfordeling

Om nazistene	Vet / tror at sant	Vet / tror at usant
...drepte 6 millioner jøder under 2. verdenskrig	91	9
...mente at tyskerne var et herskerfolk	81	19
...var tilhengere av en sterk leder	88	10
...mente det var viktig å ta vare på de svake i samfunnet	12	86
...hadde dyp respekt for demokratiet	17	81
...foraktet vold og militær makt	34	62

Vi ser at de aller fleste elevene vet, eller tror de vet, de svarene som også er de riktige, om disse utsagnene. På ett utsagn var minoriteten som svarte feil overraskende stor. Det gjelder utsagnet om at nazistene *foraktet vold og militær makt*. Svarfordelinger vil imidlertid i noen grad bero på hvor lett det er å misforstå formuleringen som man bes

om å ta stilling til. Det kan være at en betydelig andel misforsto dette spørsmålet. Her hadde de heller ikke fått muligheten til å krysse av for noe *Vet ikke* alternativ.

For alle disse utsagnene fant vi statistisk signifikante forskjeller mellom jenters og gutters svar. Det overveldende flertall av begge kjønn vet, eller tror de vet, det svar som også er det riktige. Men tabell 4 viser at gutter er oftere sikrere på at de *vet* det svar som også er det riktige. I den forstand har gutter bedre kunnskap om nazismen, enn jenter har. Nå vet vi at jenter generelt presterer bedre i Norge som i andre land, på ICCS-testen om forståelse av, og kunnskaper om, demokrati.¹ Derfor er det overraskende å finne i tabell 4 at gutter har bedre sikker kunnskap om akkurat nazismen. Vi mener det kan skyldes at flere gutter enn jenter er interessert i å lese beretninger om krig – i dette tilfelle annen verdenskrig.

Tabell 4. Prosentfordelinger av elevers svar der de best vurderer sannheten i en rekke utsagn om nazistene. Korrekt svar i halvfet kursiv. Prosent

		Jeg vet at dette er usant	Jeg tror at dette er usant	Jeg tror at dette er sant	Jeg vet at dette er sant
Nazistene hadde dyp respekt for demokratiet	Gutter	45	36	15	4
	Jenter	41	44	13	2
Nazistene drepte 6. millioner jøder under 2. verdenskrig	Gutter	4	5	25	65
	Jenter	2	5	40	53
Nazistene mente at tyskerne var et herskerfolk	Gutter	5	9	34	52
	Jenter	5	13	44	38
Nazistene foraktet vold og militær makt	Gutter	51	15	17	17
	Jenter	41	21	25	13
Nazistene var tilhengere av en sterk leder	Gutter	5	9	34	52
	Jenter	5	12	44	38
Nazistene mentat det var viktig å ta godt vare på de svake i samfunnet	Gutter	60	26	9	5
	Jenter	59	31	7	3

Samlemål på kunnskaper om nazisme og om Holocaust

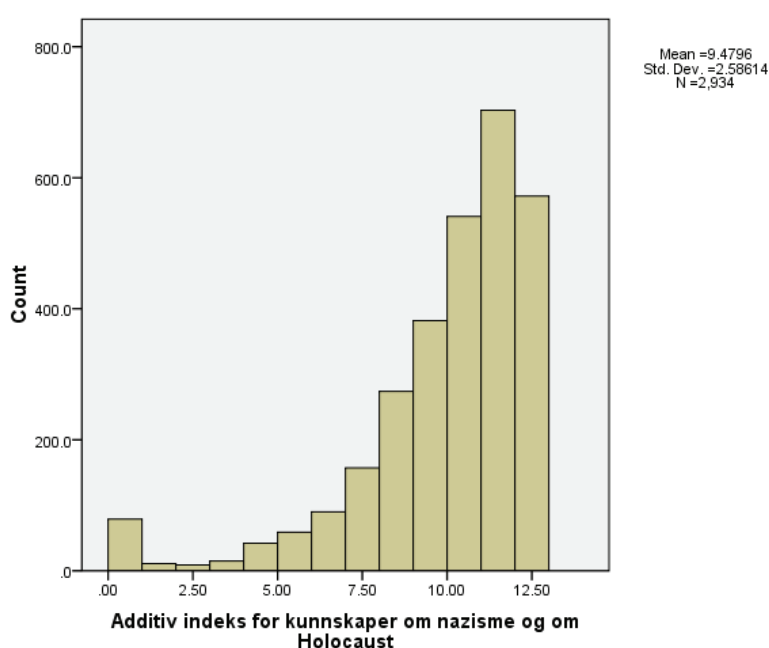
Ikke uventet er det innbyrdes sammenhenger mellom svar på disse 12 spørsmålene om elevenes kjennskap til nazisme og til Holocaust. Sannsynligheten for å svare riktig på et spørsmål stiger betydelig når eleven har svart riktig på andre spørsmål. Vi laget derfor en enkel additiv indeks, der eleven på hvert spørsmål fikk 1 poeng for å

¹ Jfr. tabell 4.1, s. 23 i .Fjeldstad, Dag; Jon Lauglo og Rolf Mikkelsen (2010) *Demokratisk beredskap. Kortrapport om norske grunnskoleelevers prestasjoner og svar på spørsmål i den internasjonale demokratiundersøkelsen*. Oslo: EKVA, Institutt for lærerutdanning og skoleforskning, Universitetet i Oslo.

ha valgt det riktige svaret, ellers 0 (også om hun hadde latt spørsmålet stå ubesvart). På spørsmålene i tabell 3, der elevene kunne krysse av for om de visste eller om de trodde et utsagn var sant, fikk eleven 1 poeng der han trodde eller visste det riktige svaret. Ellers fikk eleven 0 poeng). Dermed har vi en skala med 13 verdier, fra 0 (ingen riktige svar) til 12 (alle svar riktige).

Figur 1 viser elevenes fordeling på skårer på denne enkle additive indeksen for kunnskap om nazisme og om Holocaust. Den vertikale aksen er antall observasjoner (antall elever) som skåret innen de ulike indeksintervallene. Vi ser at fordelingen på denne enkle testen er sterkt forskjøvet mot høye skårer. Det er forventet når kunnskapsnivået om disse fenomenene er utpreget høyt for de aller fleste elevene..

Figur 1 Fordeling av elevers skårer på additiv indeks for kunnskap om nazisme

At denne indeksen er et rimelig bra mål på en kunnskapsdimensjon som elevene uttrykker på tvers av disse spørsmålene, bekreftes av at den var så å si identisk (korrelert 0,99) med et tilsynelatende mer raffinert konstruert samlemål for de samme 12 komponenter: skårer på ”første faktor” på faktoranalyse av svar på disse 12 spørsmålene.^{2 3}

² Faktor 1 var klart dominerende i faktorstrukturen med en egenverdi på 3,7 mens faktor 2 var knapt over terskelverdien med en egenverdi på 1,2. Faktor 1 forklarte 31 % av variansen i de svar som ble gitt på spørsmålene.

³ At man i denne indeksen ser en liten opphopning helt til venstre i fordelingen (de ekstremt lave skårene) skyldes at vi har tatt med i grunnlaget for indeksen (med skår 0 på de spørsmål det gjelder), de elevene som ikke besvarte spørsmålene. Grunnen til denne fremgangsmåten er at vi mener det er relativt sannsynlig at man i de fleste tilfeller utelot å svare fordi man ikke visste det riktige svar. Men om man bruker en annen fremgangsmåte og utelater alle elever dersom de har unnlatt å svare på minst ett spørsmål (det gjelder 569 elever), får man svært like mål på sammenhenger, som det som her er rapportert..

Sammenhenger med andre kunnskapsmål

Som ventes kan, fant vi en positiv sammenheng mellom elevenes kunnskap om nazisme og deres skårer på ICCS-testen for demokratikunnskap. Vi fant også en positiv sammenheng med hvor gode karakterer de fikk til jul samme skoleår som de ble testet, og med samlemålet for engasjement for politikk og samfunnsspørsmål. Disse målene er nærmere omtalt i ICCS kortrapport.⁴

Sterkest var sammenhengen med deres skårer på ICCS-kunnskapstesten (en Pearson korrelasjon på 0,45) som viser en klar tendens til at jo høyere skårer de har på denne testen som er laget for å være et internasjonalt valid mål for generelle kunnskaper og ferdigheter om demokrati og samfunnsspørsmål, jo mer kunnskap har de norske 9. klassingene spesifikt om nazisme og om Holocaust.

Sammenhengene med karakterene de fikk fra skolen, til jul samme skoleår som de ble testet, var av moderat størrelse – fra 0,24 til 0,27 med en litt sterkere sammenheng med karakter i samfunnsfag enn de andre fagene (norsk, engelsk, matematikk). En grunn til at disse sammenhengene er så vidt svake, kan være at de aller fleste elevene skårer så høyt på det mål som her er brukt (jfr. figur 1), at det blir relativt små forskjeller å forklare mellom dem. Syttifem prosent av dem skåret minst 9 av 12 rette på den enkle indeksen som her er beskrevet.

Sammenhengen med det samlemålet vi laget om elevenes samfunnsengasjement (beskrevet i Fjeldstad, Lauglo og Mikkelsen op cit), var av helt ubetydelig styrke (0,14). Gitt at kvadratet av en korrelasjonskoeffisient utgjør den andel av variasjonen i de respektive variablene, som kan skrives den lineære sammenhengen mellom dem, er dette alle relativt svake sammenhenger.

Selvoppfatninger av kjennskap til de sentrale begrepene

Elevene ble spurt om hvordan de selv oppfattet sin kunnskap om de tre kjernebegrepene. 80 % svarer at de vet mye eller noe om nazisme, 84 % mye eller noe om rasisme men bare 31 % svarer dette om Holocaust. 43 % av elevene svarer at de ikke vet noe om Holocaust. Men som vi har sett, har de aller fleste bra kjennskap til begrepsinnholdet.

Tabell 5. Selvoppfatninger av kjennskap til de tre sentrale begrepene i undersøkelsen. Prosent

Hvor mye synes du at du vet om	Jeg vet mye	Jeg vet noe	Jeg vet litt	Jeg vet ikke noe
nazisme	37	43	15	4
rasisme	37	47	12	2
Holocaust	13	18	24	43

Elevenes svar på disse spørsmålene er positivt korrelert med hvor mye de faktisk kan om nazisme og Holocaust, som uttrykt i den additive indeksen vist i figur 1. Hvis man lager grove mål ved å tillegge ”vet ikke noe” verdien 0, ”vet litt” verdien 1, ”vet

⁴ Se Fjeldstad, Lauglo og Mikkelsen, op.cit.

noe” verdien 2, og ”vet mye” verdien 3, finner vi disse korrelasjonene: 0,36 for sammenheng med tro på egen kunnskap om nazisme, 0,20 med tro på egen kunnskap om rasisme, og 0,30 tro på egen kunnskap om Holocaust. Dermed kan vi, ikke uventet, slå fast at faktiske kunnskaper om nazisme og Holocaust har en moderat positiv sammenheng med graden av tro på at man har slik kunnskap, og dessuten korrelerer det positivt (selv om sammenhengen er relativt svak) med tro på egen kunnskap om rasisme.

Kunnskaper om og holdninger til rasisme

Spørsmålet om det i dag fins mer rasisme enn ”før” i befolkningen generelt og blant unge mennesker spesielt, påkaller både teoretisk og praktisk interesse. Med de fire siste tiårs endringer i befolkningssammensetningen i Norge, er rasisme-temaet aktualisert på en helt annen måte enn i den første perioden etter slutten av 2. verdenskrig. Voksensamfunnets bekymring for økende rasisme, blant annet oppfattet som en tendens til de unge har synkende kunnskaper om rasismens konsekvenser, er da også en del av bakgrunnen for denne kartleggingen: Tidlig i 2008 ble det publisert en rapport fra tenketanken Civita (Civita-notater nr. 2/2008). Rapporten pekte blant annet på at 65 % av 15-åringene ikke visste hvem Pol Pot var (og at dermed antagelig heller ikke har noen særlig kjennskap til myrderiene i Kambodsja på slutten av 1970-tallet). Rapporten fikk mye oppmerksomhet som dels kom til uttrykk som bestyrtet forakt for ungdommelig ignorans og mangelfull bakgrunnskunnskap. Det var nærliggende å stille spørsmål om hva man kunne forvente av slik kunnskap fra 15-åringene. Hadde eksempelvis grusomhetene i Kambodsja vært gjenstand for formell undervisning knyttet til læringsmål nedfelt i grunnskolens læreplaner? Eller burde kunnskap om overgrepene være allmennkunnskap - som del av en felles global bevissthet, uavhengig av alder, kultur og nasjonalitet? Debatten etter publiseringen av Civita-dataene rammer derfor inn et spørsmål som foreløpig er uten endelig svar: Hvor går grensen for akseptabel uvitenhet?

Tilsvarende er det grunn til å spørre om hva vi i dagens Norge kan forvente av 14-åringers kunnskap om rasisme (og om nazisme og Holocaust).

Denne rapporten kartlegger ikke rasistiske *handlinger*. Den begrenser seg til å undersøke hva elevene *forbinder med* begrepet rasisme og om bestemte ord og utsagn blir *oppfattet* som rasistiske. I all sin korthet gir undersøkelsen likevel verdifull informasjon i den grad ord og uttrykk formidler meningsinnhold. På den måten griper elevenes svar og oppfatninger rett inn i de viktige diskusjonene om rasisme, menneskerettigheter og demokrati slik de daglig utfolder seg i det offentlige rom i vårt land.

To flervalgsspørsmål om rasisme

Tabell 6. Svar på flervalgsoppgaver om rasisme. Prosent

	Andel riktig svar
Kan knytte ordet rasisme til ulik behandling av folk på grunn av hudfarge	85
Vet at rasisme kan bety å nekte mennesker deres rettigheter fordi de tilhører en bestemt folkegruppe	79

På de to flervalgsoppgavene om hvordan begrepet rasisme blir brukt og hva det betyr, velger omtrent 4 av 5 elever korrekt alternativ. Dette tyder på at det store flertallet av elevene kjenner rasisme-begrepet og vet hvordan det kan anvendes. Det kan nok hevdes at det er akkurat som forventet, med henvisning til hvor tydelig rasisme er markert i læreplanen i RLE på mellomtrinnet (*diskutere rasisme og hvordan antirasistisk arbeid kan forebygge rasisme; se s. 5*) Hvis vi samtidig antar at det er en sammenheng mellom skolens undervisning og elevenes kunnskap, kan vi kanskje anta at skolens kunnskapsformidling her har satt spor etter seg i de fleste elevenes bevissthet. På den annen side er rasisme nettopp et begrep som så til de grader er tilstede i deler av det offentlige ordskiftet at bruksmåten av begrepet også etableres gjennom elevenes kontakt med en mangfoldig medie verden; eventuelt slik saksforholdene den behandler formidles gjennom familie og venner.

Blant elevene som sier at de ”vet mye om rasisme” (N = 1055; dvs. i overkant av 1/3 av hele utvalget), er det henholdsvis 89 % og 85 % som velger riktig svaralternativ på de to spørsmålene om bruken og betydning av rasisme-begrepet. Med andre ord: de som kan er dette bevisst. At denne elevgruppen eventuelt skulle ha en urealistisk positiv eller oppskryt selvforståelse, avkreftes for så vidt av gruppens gjennomsnittsskår på den kognitive testen i hovedundersøkelsen. Den er på 561 poeng (gjennomsnitt for alle elever = 541).

Hva kan så kjennetegne de 15-20 % av elevene som velger feilaktige alternativer på de samme oppgavene? De to tabellene nedenfor viser gjennomsnittlig kunnskapsskårer og prosentandel elever (i parentes) for hvert av svaralternativene på oppgavene om bruk og betydning av ordet rasisme. Tendensen bekreftes: elever som gir gale svar har til dels betydelig mindre kunnskap om demokrati enn elevene som svarer riktig. Det synes altså å være slik at elevene ikke svarer i hytt pine på disse flervalgsoppgavene.

Det er verdt å merke seg at 10 % av elevene svarer at rasisme er et ord som brukes om ”å si at verdens folk er delt inn i raser”. På bakgrunn av dagens skarpe rasismedebatter kan et slikt utsagn kanskje oppfattes som rasistisk – og denne elevgruppen har en gjennomsnittlig kunnskapsskåre (506) som riktignok ligger under snittet for de norske elevene (541), men som samtidig er i overkant av det internasjonale kunnskapsgjennomsnittet (500). Dette kan tyde på at det ligger andre refleksjoner bak valget av dette svaret sammenlignet med de øvrige feilsvarene.

Tabell 7. Gjennomsnittlig kunnskapsskårer for svaralternativene på flervalgsoppgave om rasisme

Rasisme er et ord som brukes om...	Kognitiv skåre
å si at verdens folk er delt inn i raser	506 (10 %)
å behandle folk ulikt på grunnlag av hudfarge	552 (85 %)
å kritisere politiske ledere	414 (2 %)
å være i konflikt med andre	450 (2 %)

Tabell 8. Gjennomsnittlige kunnskapsskårer for svaralternativene på flervalgsoppgave om rasisme

Rasisme betyr	Kognitiv skåre
å utvikle bestemte egenskaper hos hunderaser	460 (6 %)
å være rasende på mennesker du ikke liker	464 (11 %)
å nekte mennesker deres rettigheter fordi de tilhører en bestemt folkegruppe	564 (79 %)
å sette folk i fengsel uten lov og dom	446 (1 %)

Kobling mellom gruppekjennetegn og rasisme

Mange ganger de siste årene har det foregått skarpe diskusjoner om det er slik at bruk av bestemte begreper kan forbindes med rasisme. I januar 2010 brukte for eksempel en profilert programmedarbeider i radio begrepene *hvite og brune barn* – og ble angrepet for å stimulere til rasistiske oppfatninger. Kartleggingen inkluderer ikke disse to ordene, men har bedt elevene ta stilling til om de forbinder bruken av ni andre ord med rasisme: afrikaner, neger, farget, innvandrer, svartskalle, etnisk, sigøyner, tater, fremmedkulturell.

Tabell 9. Svarfordeling i prosent

Ord som kan forbindes med rasisme hvis de blir brukt	Ja	Nei	Usikker
Afrikaner	21	64	12
Neger	85	9	4
Farget	29	57	11
Innvandrer	38	44	12
Svartskalle	83	7	7
Etnisk	8	61	25
Sigøyner	30	44	22
Tater	28	26	42
Fremmedkulturell	15	62	19

Bruken av ordet *neger* er antakelig det begrepet som sterkest har endret betydning de siste 20-30 år. Fra å forekomme ofte i samfunn og skole, er det nå regnet som et diskriminerende og rasistisk begrep ved omtale av folk med svart hud. Det er elevene på 9. trinn enige i: bruken av ordet *neger* oppfattes som rasistisk av 85 %.

Det nedverdiggende begrepet *svartskalle* som særlig brukes av erklærte rasister ble

oppfattet som rasistisk av 83 %. Herfra er det et langt sprang til de to neste som noen elever oppfatter som rasistiske: *innvandrere* 38 % og *sigøynere* 30 %.

Nei-svar veksler i frekvens mellom 64 % og 7 %. Flest svarer nei, det er ikke rasistisk, til begrepene *afrikaner*, 64 %, *fremmedkulturell*, 62 % og *etnisk*, 61 %. *Usikker* er det tredje alternativet i denne kartleggingen. Størst usikkerhet, 42 %, er knyttet til begrepet *tater*. Det er stor sannsynlighet for at mange elever rett og slett ikke kjenner til tater som folkegruppe, og heller ikke vet at de foretrekker *romani* om sin egen gruppe, selv om enkelte foretrekker å bruke ordet tater som en positiv betegnelse. Til ordet *etnisk* krysset 25 % av for usikkerhet, til *sigøynere* 22 % og til *fremmedkulturell* 19 %. Det siste ordet har en litt tvetydig status på norsk. Noen oppfatter nok dette som et ord som i seg selv signaliserer et snev av rasisme. 6 av 10 elever i denne kartleggingen oppfatter det ikke slik.

Generelt synes svarfordelingen å vise at det hersker en lite enhetlig oppfatning blant elvene om begrepene skal oppfattes som rasistiske eller ikke.

Påstander om rasisme

Oppfatninger av og holdninger til et tema kan kartlegges ved at elevene blir bedt om å uttrykke enighet – uenighet i påstander om et tema eller saksforhold. I tabell 10 er *svært enig* og *enig* slått sammen til *enig*, og *delvis uenig* og *uenig* til *uenig*. *Vet ikke* var også et svaralternativ, men et forsvinnende lite antall elever krysset av for det. Mer enn 95 % av elevene har tatt stilling til alle påstandene.

Tabell 10. Påstander om rasisme. Svarfordeling i prosent

I hvilken grad er du enig i påstandene nedenfor?	Enig	Uenig	Enig: Høyeste kvartil kunnskaps- skåre
Det er rasistisk å kalle en mørkhudet person for neger	71	29	69
Det er rasistisk å kalle en person fra Pakistan for <i>pakkis</i>	80	20	88
Det er rasistisk å nekte muslimske jenter å gå med sjal (hijab)	49	51	50
Det er rasistisk ikke å ha kontakt med personer med annen hudfarge en meg selv	42	58	40
Det er rasistisk å si at innvandrere snylter på det norske samfunn	62	38	70
Det er rasistisk å si at innvandrere er mer kriminelle enn folk som er født i Norge og som har to norske foreldre	62	38	68
Det er rasistisk å si at barn av innvandrere gjør det dårligere på skolen enn norske barn	68	32	72
Det er rasistisk å nekte muslimer å bygge moskeer i norske byer	44	56	49

De åtte påstandene inneholder elementer fra innvandrings- og integreringsdebatten i Norge. Vi antar at elevene først ser på innholdet i påstanden slik det er uttrykt overfor, og så tar de stilling til om det er rasistisk eller ikke. Er de handlingene som beskrives så alvorlige at de kan kalles rasistiske? I en viss forstand skyves på denne måten oppmerksomheten vekk fra elevens egne holdninger og over mot en vurdering av andres (verbale) adferd. Samtidig henger elevens vurderinger dypest sammen med deres egne verdier (forstått som grunnleggende oppfatninger av hva som er rett og galt, og av midler som er riktige å bruke for nå bestemte mål).

Det kan være grunn til merke seg at to av påstandene kan oppfattes som at de viser til faktiske saksforhold og ikke til verdier (påstandene om *innvandrerkriminalitet* og *skoleprestasjoner*).

Det fleste elever oppfatter som en rasistisk talehandling, er å kalle noen for pakkis. Likevel er det 20 % av elevene som ikke opplever dette rasistisk. Kanskje er dette for noen elever også et uttrykk for en røffere språktone hos ungdom enn den vi finner i voksenbefolkningen. Lokale kartlegginger av slik språkbruk synes å tyde på en ganske respektløs og i konvensjonell forstand krenkende namecalling i deler av elevflokkene.

Sju av ti elever mener at det er rasistisk å kalle en person for neger og å si at barn av innvandrere gjør det dårligere på skolen enn andre. Vi aner at en gruppe av elevene her mener at dette siste heller er et riktig utsagn.

Debattene om *bruk hijab* og *bygging av moskeer* har gått med høy temperatur i samfunnet, og den del med elever har daglig nærkontakt med jenter som bruker sjal. Elevene deler seg omtrent på midten i disse spørsmålene, men et lite flertall gir uttrykk for at de ikke opplever påstandene om nekting som rasistiske.

Det foreligger noen forskjeller i svarene fra gutter og jenter på disse påstandene. Gjennomgående er jentene mer tilbøyelige til å oppfatte fenomenene og handlingene som rasistiske. For eksempel mener 8 prosentpoeng flere jenter enn gutter at det er rasistisk å si at *innvandrere snylter på det norske samfunnet*.

Elevene som kunnskapsmessig ligger i øvre kvartil, altså den fjerdedelen av elevene som gjør det best i den kognitive testen, avviker noe i svarene på disse spørsmålene. Sterkest kommer det til uttrykk i hva de oppfatter som rasistiske fenomener. De mener oftere at det er rasistisk å kalle en fra Pakistan for pakkis, å si at innvandrere snylter på det norske samfunnet og å si at innvandrere gjør det dårligere på skolen enn andre barn. På den annen side kobler de i liten grad hijab-debatten til rasisme, og de mener ikke noe oftere at bruken av ordet *neger* er rasistisk.

Det kan for øvrig synes pussig at 85 % av elevene mener at *ordet neger kan forbindes med rasisme*, mens 71 % mener det er rasistisk å kalle en *mørkhudet person for neger*. Men for det første inngår stimulusordet *neger* i litt forskjellige sammenhenger i de to spørsmålene ("forbinde med" og "å kalle"). Forskjellen kan antagelig gi en viss ulikhet i svarene. Og for det andre blir forskjellen mindre hvis vi ser på de som svarer "ja" på det første spørsmålet: 77 % av dem er enige i også er rasistisk å kalle en

mørkhudet for neger. De to svarene korrelerer derfor moderat med hverandre ($r. = 0,30$).

Mer enn 6 av 10 elever mener det er rasistisk å si at innvandrere snylter på det norske samfunnet. Ordet snylter er kraftig og ment å provosere. Derfor er det noe overraskende at så mange som 4 av 10 mener at det *ikke* er rasistisk, men kanskje heller et uttrykk for en kunnskapsforankret situasjonsbeskrivelse. En slik antagelse svekkes noe av at denne elevgruppen skårer betydelig lavere enn gjennomsnittet på samlevariablene for støtte til innvandreres rettigheter (44 poeng), og at den ikke gjør det påfallende bra hva gjelder kunnskaper (kognitiv skåre = 539).

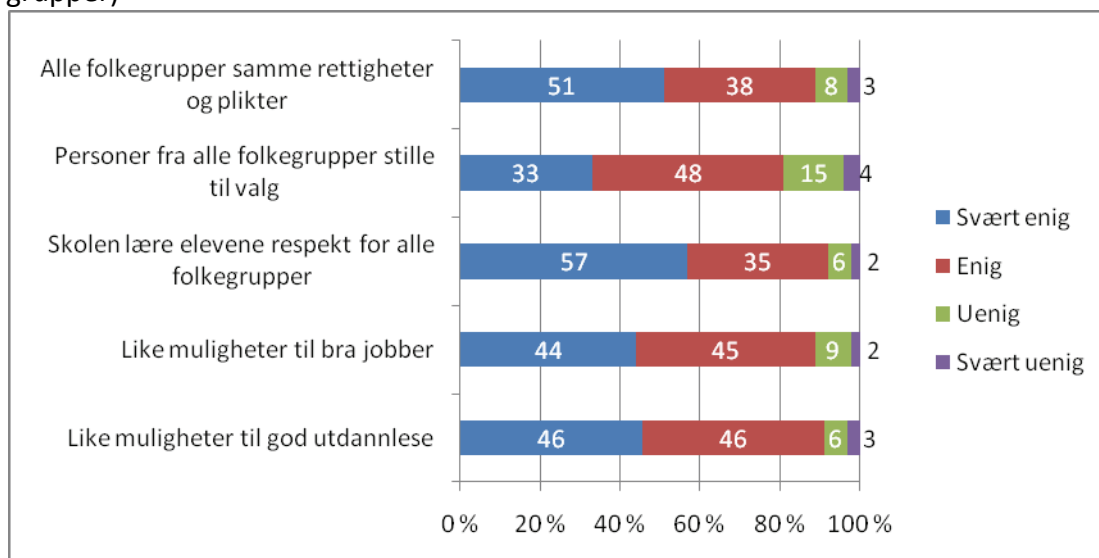
Indikatorer på etnisk toleranse

Det er vanskelig, ja kanskje umulig i en spørreundersøkelse som ICCS og den nasjonale tilleggsundersøkelsen, å lage gode indikatorer på rasisme. Rasisme er aktiv forskjellsbehandling, og bare observasjon av handlinger vil være en fullgod indikasjon. Spørsmålene gir ikke mulighet for å kartlegge rasisme på den måten. Men vi kan kartlegge det som oppfattes som motpolen til rasisme, *etnisk toleranse*. ICCS-undersøkelsen stiller elevene flere spørsmål for å kartlegge elevenes demokratiske sinnelag, og noen av disse fungerer som toleranseindikatorer.

ICCS hovedundersøkelse inneholder to seksjoner med spørsmål som berører elevenes toleranseprofil. I den ene seksjonen tar elevene stilling til påstander om like *rettigheter for alle folkegrupper (etniske grupper)* i samfunnet. Og den andre seksjonen tar elevene stilling til påstander om *innvandreres rettigheter*.

Fordelingen av elevenes svar på påstander om like rettigheter for alle folkegrupper (etniske grupper) fremgår av figur 3 nedenfor:

Figur 3. Svarfordeling på spørsmål om like rettigheter for alle folkegrupper (etniske grupper)

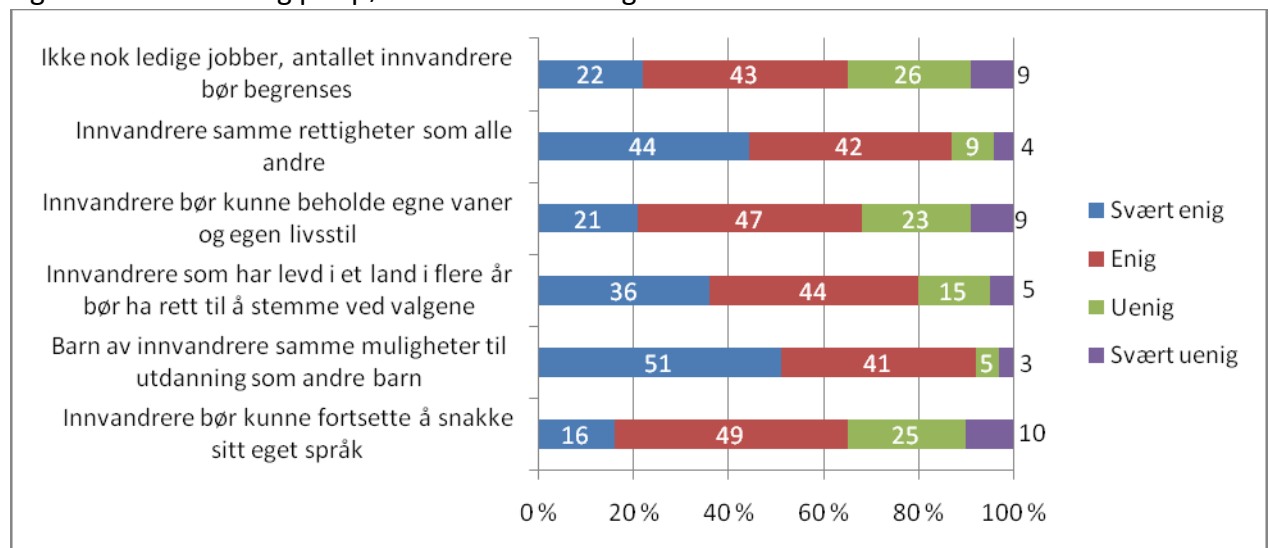

En svært stor andel av elevene støtter alle folkegruppers (etniske gruppers) rettigheter i samfunnet. Gjennomgående er det omkring 10 % som uttrykker at de er uenige/svært uenige i påstandene. Et unntak gjelder påstanden om at *personer fra alle folkegrupper bør oppmuntres til å stille til valg*. Her er det ca 20 % av elevene som uttrykker at de er uenige. Det er mulig at denne påstanden er formulert slik at den ikke kvalifiserer meningsinnholdet i tilstrekkelig grad: er det eksempelvis snakk om å kunne stille til valg uavhengig av hvor lenge en person har bodd i Norge – og at en såpass stor andel av elevene derfor er uenig i den fordi de oppfatter *det* som urimelig? I kombinasjon med dette, kan det også være at påstanden viser til noe mer konkret enn de andre, og at det av den grunn blir flere som uttrykker uenighet enn det man kanskje kan mistenke for å være en mer uforpliktende enighet overfor de øvrige påstandenes mer generelle innhold.

Selv om støtte til like rettigheter for alle folkegrupper er ganske overveldende, er det relativt markante forskjeller mellom guttenes og jentenes svar. Gjennomgående er guttene mer uenige og jentene mer enige. Forskjellen er nær 10 prosentpoeng og størst for utsagnet om å ha de samme rettigheter og plikter. Her uttrykker 16 % av guttene og bare 5 % av jentene at de er uenige. Nok en gang bekreftes altså forskjellene mellom jentenes og guttenes ”omsorg” for grupper som i en eller annen forstand tilhører minoriteter.

Den andre gruppen av spørsmål som inngår i det vi kaller toleranseindikatorer er elevenes syn på innvandreres rettigheter. Fordelingen av elevenes svar på disse påstandene framgår av figur 4 nedenfor.

Figur 4. Svarfordeling på spørsmål om like rettigheter for innvandrere

Svarfordelingen om innvandreres rettigheter synes å uttrykke ”mer skepsis” hos elevene, målt ved at flere elever slutter seg til de to alternativene for uenighet. Unntaket fra dette mønsteret ligger i påstandene om *like utdanningsmuligheter for barn av innvandrere* og om at *innvandrere bør ha de samme rettigheter som alle andre*.

Elevenes rettighetsstøtte synes altså å synke når påstandene går over fra å være helt generelt formulert og invitere til svar som ”Ja. Det skulle bare mangle” – til å bli mer konkrete og virkelighetsnære; det vil si at de i knapp og uforbeholden form beskriver situasjoner som aktiverer elevenes mulige ønske om nettopp å kunne ta forbehold. For eksempel kan man spørre om hva påstander om at *innvandrere bør kunne forsette å snakke sitt eget språk og kunne beholde egne vaner og egen livsstil* egentlig betyr. Og det er overfor disse to påstandene elevene uttrykker ”mest skepsis”.

Elevenes svar peker altså i retning av en tydelig forskjell mellom det å støtte ”alle folkegruppers rettigheter” og det å støtte ”innvandreres rettigheter”. Forskjellen kan også tyde på at begrepet ”innvandrer” er en stimulus som aktiverer andre faktiske holdninger hos mange av elevene – for eksempel ved at ordet viser til tydeligere etniske markører som språk, utseende og religiøs tilknytning enn det begrepene ”folkegrupper” og ”etniske grupper” gjør.

Forskjellen mellom guttenes og jentenes svar er enda større enn den var i svarene som gjaldt for folkegrupper/etniske grupper. 43 % av guttene og 28 % av jentene svarer at de er uenige i at innvandrere bør kunne fortsette å snakke sitt eget språk. Disse svarene har relevans for integreringsdebatten i Norge, men de kan neppe tolkes som et uttrykk for rasisme. De kan antagelig like gjerne ses som et uttrykk for en mer forbeholden og ”avgrenset” toleranse som likevel innebærer et ønske om integrering av innvandrere.

Når det gjelder svarene fra den lille gruppen av elever som ikke er født i Norge eller Europa skilte svarene seg ut på tre spørsmål. Mye sterkere enn de norske elevene mente denne gruppen at innvandrere må få beholde sitt eget språk (81 % mot 65 %), beholde sine egne skikker og kultur (78 % mot 68 %). Dessuten var denne gruppen naturlig nok sterkere imot å begrense innvandringen når det er færre jobber (50 % i denne gruppen var enig mot 65 % i hele elevgruppen). Disse svarene er ikke overraskende, men de tyder på en relativt høy grad av bevissthet om muligheter og rettigheter i denne helt nye gruppen av innvandrere.

Tabell 11. Samvariasjon (korrelasjon) mellom samlevariabelen for støtte til innvandreres rettigheter og enighet i påstandene er rasistiske

Påstand	Korrelasjon (r) med støtte til innvandreres rettigheter. Signifikante på 1%-nivå
Det er rasistisk å kalle en mørkhudet person for neger	0,20
Det er rasistisk å kalle en person fra Pakistan for <i>pakkis</i>	0,25
Det er rasistisk å nekte muslimske jenter å gå med sjal (hijab)	0,34
Det er rasistisk ikke å ha kontakt med personer med annen hudfarge en meg selv	0,18
Det er rasistisk å si at innvandrere snylter på det norske samfunn	0,39
Det er rasistisk å si at innvandrere er mer kriminelle enn folk som er født i Norge og som har to norske foreldre	0,40
Det er rasistisk å si at barn av innvandrere gjør det dårligere på skolen enn norske barn	0,30
Det er rasistisk å nekte muslimer å bygge moskeer i norske byer	0,33

Samlevariabelen for støtte til innvandreres rettigheter som er nevnt i tabellen, er beskrevet i ICCS kortrapport (Fjeldstad, Lauglo og Mikkelsen op cit).

De norske elevenes toleranseprofil må i sum karakteriseres som god. I forhold til internasjonale mål i undersøkelsen skårer de norske elevene godt over det internasjonale gjennomsnittet. Det samme gjelder deres nordiske medelever, og det samme gjaldt de norske elevene som deltok i en tilsvarende undersøkelse i 1999. Vi kan si at hjemmenes, skolens og andre samfunnsinsitusjoners arbeid med slike konfliktfylte temaer synes å bære frukter.

Læreplaner og læremidler om rasisme, nazisme og Holocaust

Vi har sett nærmere på hvordan læreplaner og læremidler tilnærmer seg denne kartleggingens begreper. Vi har valgt å se nærmere på læreplanen i *Samfunnsfag* og læreplanen i *Religion, livssyn og etikk (RLE)*. Det er i samfunnsfagplanen vi finner den historiske dimensjonen, og i begge planer har sterke ambisjoner for holdningsproblematisering og holdningsbearbeiding.

Undersøkelsen gjennomføres for elever på ungdomstrinnet. Her vil elevene bringe med seg lærestoff, begreper og ferdigheter fra arbeidet på mellomtrinn (5. – 7. trinn). I tillegg har de vært elever på ungdomstrinnet i ett og trekvart skoleår. Hva de har arbeidet med som lærestoff vil imidlertid variere fra skole til skole. Læreplanene er bygd opp med kompetansemål for hele trinnet, altså for tre års arbeid. Og det er opp til skole, lærere og elever hvilke kompetansemål det arbeides med på de enkelte klassetrinn i forskjellige deler av skoleåret.

Store skolevariasjoner i både kunnskapsdimensjonen og holdningsdimensjonen i ICCS-undersøkelsen kan tolkes som at skolen har betydning. Elever som har vært gjennom relevant stoff og relevante læringsprosesser antas å skåre annerledes og mer ønskelig enn elever som har slikt arbeid til gode for slutten av 9. trinn og 10. trinn. Det vil særlig gjelde konkrete forhold knyttet til annen verdenskrig som nazisme og Holocaust.

Læreplanene i Samfunnsfag og RLE

I den videre registreringen og analysen ser vi først på kompetansemål etter 7. trinn, deretter på kompetansemål etter 10. trinn for de to utvalgte fagene.

Etter 7. trinn Samfunnsfag

Ingen av oppdragets begreper er nevnt spesifikt i noen av kompetansemålene i hovedområdene historie eller samfunnskunnskap. Men i geografidelen er det mål for opplæringen at elevene skal kunne

- *registrere flyktningstraumar, forklare kvifor somme rømmer heimlandet sitt og drøfte korleis det kan vere å kome til eit framandt land som flyktning.*

I undervisning om flukt og flyktninger vil begrepet rasisme være en naturlig del av arbeidet. Det gjelder særlig siste del av kompetansemålet. I samfunnskunnskap er det to kompetansemål som kan eksemplifiseres med relevante begreper. Det er at målet at elevene skal kunne

- *forklare skilnader mellom å leve i eit demokrati og i eit samfunn utan demokrati, og gjere greie for dei viktigaste maktinstitusjonane i Noreg.*
- *samtale om kva vi meiner med identitet og kultur, kjenne att kulturelle symbol og lage ein visuell presentasjon av dei.*

Arbeid med begge disse kompetansemålene *kan* eksemplifiseres med begreper fra oppdraget. Det nazistiske samfunnet er ett av flere som kan illustrere samfunn uten demokrati. Kulturelle og religiøse uttrykk som hijab og moskeer kan illustrere integreringsvilje og anti-rasisme.

Etter 7. trinn Religion, livssyn og etikk

Under hovedområde *Filosofi og etikk* finner vi tre kompetansemål som direkte går inn i lærings og problematisering av begrepet rasisme. Elevene skal kunne

- *samtale om etniske minoriteter i Norge og reflektere over holdninger knyttet til det flerkulturelle samfunnet*
- *diskutere rasisme og hvordan antirasistisk arbeid kan forebygge rasisme*
- *forklare viktige deler av FNs verdenserklæring om menneskerettigheter og samtale om betydningen av dem.*

Indirekte tilnærmer også kompetansemål i andre hovedområder som kristendom, jødedom, islam, hinduisme, buddhisme og humanisme seg det flerkulturelle mangfold ved at eleven i alle disse hovedområdene skal *presentere ulike uttrykk fra kunst og kunst og musikk.*

Etter 10. trinn Samfunnsfag

Vi finner relevante kompetansemål i hovedområdene *Historie* og *Samfunnskunnskap*. I historie åpnes det for arbeid både med rasismebegrepet og den internasjonale konflikten annen verdenskrig. Kompetansemålene i historie er formulert slik at elevene skal kunne

- *drøfte menneskeverd, rasisme og diskriminering i eit nåtidig og historisk perspektiv med elever frå andre skular ved å bruke digitale kommunikasjonsverktøy*
- *lage spørsmål om sentrale internasjonale konflikter på 1900-talet og i vårt eige hundreår, formulere årsaksforklaringar og diskutere konsekvenser av konfliktane.*

Også i samfunnskunnskap finner vi relevante kompetansemål. Her skal elevene kunne

- *forklare kva haldningar og fordommar er og drøfte moglegheiter og utfordringar i flerkulturelle samfunn*
- *gjere greie for grunnleggjande menneskerettigheter og drøfte verdien av at dei blir respekterte*
- *finne fram til og presentere aktuelle samfunnsproblemer, skilje mellom meininger og fakta, formulere argument og drøfte spørsmåla*

Etter 10. trinn Religion, livssyn og etikk

Kompetansemål fra to hovedområder peker seg ut som relevante for arbeid med begrepene i oppdraget. I hovedområde *Jødedom* skal elevene kunne

- *innhente digital informasjon og presentere aktuelle spørsmål som opptar mange jøder*
- *gi en oversikt over mangfoldet i jødedommen, viktige historiske hendelser og jødedommens stilling i Norge og verden i dag.*

Fra hovedområdet *Filosofi og etikk* er det særlig kompetansemålet som sier at eleven skal kunne

- *drøfte etiske spørsmål knyttet til menneskeverd og menneskerettigheter, likeverd og likestilling, blant annet med utgangspunkt i kjente forbilder*

Menneskeverd, likeverd og menneskerettigheter kan eksemplifiseres med og problematiseres med begreper fra oppdraget som rasisme og nazisme.

Samlet sett ligger det store muligheter for læringsarbeid med både rasisme, nazisme og Holocaust på mellomtrinnet og ungdomstrinnet. Mellomtrinnets kompetansemål gir fortrinn til rasismebegrepet. Ungdomstrinnet vil være hovedtrinnene for arbeid med annen verdenskrig og krigens hendelser og følger.

Behandlingen av de tre begrepene i læremidlene

Kunnskapsløftet gir både læremiddelutviklere, lærebokforfattere, skoler og lærere relativt stor frihet til å fortolke kompetansemål, bestemme ambisjonsnivå og velge begrepsomfang og eksemplifiseringer. I analysen som følger ser vi at det har skjedd gjennom ulike angrepsvinklinger, ulike eksemplifiseringer og ikke minst fordelingen av lærestoff i forskjellige bøker på ulike trinn.

Mellomtrinnet Samfunnsfag

Tre forlag har laget lærebøker i samfunnsfag for mellomtrinnet. Bokseriene heter henholdsvis *Globus Samfunnsfag* (Cappelen), *Midtgard* (Aschehoug) og *Gaia* (Gyldendal)

I *Gaia 7* for siste år på mellomtrinnet presenterer boka *Flukt og flyktninger* og deres møte med Norge. Boka vektlegger et ønskelig og positivt møte med landet flyktningene kommer til, og den utdyper ikke mulige problemer som kan oppstå, for eksempel rasisme. Boka for 5. trinn inviterer til arbeid med demokrati og eksemplifiseringer av det samfunn uten demokrati. Her brukes det historiske diktaturet i Hellas som motpol, ikke nazi-Tyskland.

Aschehougs bokserie heter *Midtgard 5, 6 og 7*. Denne serien behandler også flukt, flyktninger og asylsøkere på 7. trinn. Også denne boka vektlegger det ønskelige når det gjelder å komme til et fremmed land framfor det problematiske. Rasisme er ikke oppslagsord. Boka presenterer demokrati og diktatur som motpoler i 6. trinnsboka. Som illustrasjon på diktatur bruker boka Kina.

Cappelen har kalt sine samfunnsfagbøker *Globus 5, 6 og 7*. I 6. trinnsboka presenteres samfunn med og uten demokrati. Her eksemplifiseres det demokratiløse samfunn med det okkuperte Norge under nazistene 1940-1945. I 7. trinnsboka presenteres flukt og flyktninger. Og i siste del av dette problematiseres kulturmøter, fordommer og rasisme.

Mellomtrinnet RLE

Flere forlag har også laget lærebøker til religion, livssyn og etikk. Alle tar læreplanene på alvor. Vi har sett nærmere på Cappelens serie som har en bok for hvert årstrinn med titlene *Vi i verden 5, 6 og 7*. I boka for 6. trinn problematiserer boka mangfold, forskjellighet, minoriteter, å leve sammen og toleranse i tekst, fortellinger, bilder og oppgaver. Neste hovedavsnitt tar opp rasisme og anti-rasisme. Boka har inndelt arbeids- og oppavestoffet i studieoppgaver, samtaleoppgaver, samarbeidsoppgaver og nettoppgaver.

Ungdomstrinnet Samfunnsfag

For ungdomstrinnet er det laget lærebøker med forskjellig organisering fra forskjellige forlag. Både eldre forlag som Aschehoug, Gyldendal og Cappelen og nyere lærebokforlag som Damm og Forlaget Fag og kultur har utgitt enkeltbøker eller fulldekkende serier. Vi har undersøkt og vurdert de fleste av disse.

Lærebokverket *Kosmos* utgis av Forlaget Fag og Kultur. De har en bok for hvert årstrinn som samler lærestoff til arbeid med kompetansemålene for henholdsvis historie, geografi og samfunnskunnskap. Altså tre bøker i alt med tilhørende lærerveiledninger. *Kosmos 9* behandler både rasismebegrepet og annen verdenskrig med flere oppslag om nazismen. Holocaust er ikke oppslagsord i stikkordregisteret.

Forlaget Gyldendal gir ut serien *Underveis* der historie- og geografistoffet er delt inn i tre årstrinnsbøker for henholdsvis 8., 9, og 10. trinn, mens samfunnskunnskap er

samlet i en felles bok for alle tre årstrinn. *Underveis samfunnskunnskap* inneholder mange aktuelle momenter og drøftinger relatert til oppdraget. Læreboka definerer rasisme slik: ...forestillinger som går ut på at ulike folkeslag har forskjellige personlige egenskaper, og at dette helt eller delvis skyldes medfødte forskjeller. Slike forskjeller kan vi kalle *rasistiske*. En rasistisk holdning er det når noen mener at de som tilhører ens egen "rase" eller folkegruppe, er mer verdifulle enn andre. "Egenskapene" som en ofte vektlegger i dag, er religion, hudfarge og nasjonal eller etnisk bakgrunn. Rasismen plasserer altså mennesker i en rekkefølge eller rang ut fra hvilken folkegruppe (etnisk gruppe) de tilhører.

Underveis historie beregnet på 9. trin har mye stoff om annen verdenskrig. Nazisme og rasisme er oppslagsord. Det er også konsentrasjonsleire og jødeforfølgelser som har bred lærestoffdekning i boka. Holocaustbegrepet brukes imidlertid ikke.

Forlaget Gyldendal har også utgitt samfunnskunnskapsboka *Zoom* for 8. til 10. trinn. Nazismen blir nevnt som eksempel på at en av og til blir med på ting en er imot. I kapitel om Kultur presenteres og problematiseres begrepet *rasisme* med historien om drapet på Benjamin Hermansen som ble drept fordi han var mørk i huden.

Aschehoug forlag har utgitt serien *Matrix* med tre årstrinnbøker for hvert av hovedområdene i samfunnsfag. I Historie 9 er både Holocaust, konsentrasjonsleire, nazisme og raselære oppslagsord. Holocaust forklares som et begrep som brukes for å forklare masseutryddelse, målet om å drepe alle jøder i Europa.

Matrix Samfunn(skunnskap) introduserer diskriminering i sin bok for 8. trinn, mens elevene inviteres til fordypningsarbeid om flerkulturelle samfunn, fordommer, diskriminering, innvandring og utvandring i boka for 9. trinn i et kapittel med overskriften *Kultur og mangfold*. Fordommer er oppslagsord.

Damm forlag har gitt ut *Makt og menneskeserien*. Hovedområdet Samfunnskunnskap presenteres i tre årstrinnsbøker *Samfunnskunnskap 8, 9 og 10*. I boka for 8. trinn er det et eget kapitell som heter *Norge – et flerkulturelt samfunn*. Det presenterer og problematiserer, men uten å bruke og avklare kjernebegreper som fordommer og rasisme. Disse er heller ikke ordforklart eller oppslagsord.

Damm *Historie 9* i serien *Makt og menneske* bruker aktivt begrepet Holocaust og presenterer nazismen som ideologi. Holocaust forklares som folkemord på minoritetsgrupper utført av de tyske nazistene under annen verdenskrig. Nazisme forklares som en ideologi som blant annet bygger på at noen mennesker er bedre enn andre. Rasisme berøres i teksten, men er ikke definert i ordforklaringene.

Ungdomstrinnet RLE

Flere forlag har utgitt årstrinnsbøker i RLE. Her kommenteres og vurderes to av verkene.

Gyldendals verk heter *Horisonter 8, 9 og 10*. I boka for 8. trinn nevnes nazistene i to lange tidslinjer – først over jødeforfølgelser og forsøk på utryddelse av jødene, dernest i en tidslinje over kristendommen i Norge hvor kirken i 1940-1945 ble berømmet for motstand mot nazismen. Også rasisme defineres og problematiseres i denne boka med raseskilleregimet i Sør-Afrika som eksempel. Dette lærestoffet finner

vi under overskriften *Profetene* – de som ropte ut sin protest. I 9. trinnboken brukes en halv side til Holocaust som oversettes med fullstendig brent og nazistenes konsentrasjonsleire som problematisering og inspirator til utvikling av Menneskerettigheter, fredsarbeid og demokrati.

Cappelens verk heter *Under samme himmel* og er årstrinndelt inn i 1, 2 og 3. I bok 2, mest sannsynlig beregnet på arbeid på 9. trinn, presenteres og problematiseres stoff om rasisme i et kapittel om *Likeverd og likestilling*. Her blir elevene forklart etnisk likestilling og diskriminering, og her problematiseres rasisme. Jødene og jødedommen omtales i alle bøkene, men Holocaust-begrepet brukes ikke og folkemordet knyttet til nazismen og annen verdenskrig er ikke lærestoff.

VEDLEGG

Oppgavene og spørsmålene brukt i tilleggundersøkelsen

1	Hvilket av disse ordene forbinder du med nazisme? <i>(Sett bare ett kryss.)</i>
☐ ₁	samling av Europa
☐ ₂	konsentrasjonsleire
☐ ₃	frihet
☐ ₄	likhet

2	Hvilket av disse symbolene forbinder du med nazisme? <i>(Sett bare ett kryss.)</i>
☐ ₁	hammer og sigd
☐ ₂	hakekors
☐ ₃	hvite hetter
☐ ₄	løve

3	Hvilket av stedene nedenfor er også navnet på en utryddelsesleir fra 2. verdenskrig? <i>(Sett bare ett kryss.)</i>
☐ ₁	Krakow
☐ ₂	Odessa
☐ ₃	Auschwitz
☐ ₄	Dresden

4 Her følger noen påstander om nazistene. <i>(Sett bare ett kryss på hver linje.)</i>	<i>Jeg vet at dette er usant</i>	<i>Jeg tror at dette er usant</i>	<i>Jeg tror at dette er sant</i>	<i>Jeg vet at dette er sant</i>
Nazistene hadde dyp respekt for demokratiet.				
Nazistene drepte 6 millioner jøder under 2. verdenskrig.				
Nazistene mente at tyskerne var et herskerfolk.				
Nazistene foraktet vold og militær makt.				
Nazistene var tilhengere av en sterk leder.				
Nazistene mente at det var viktig å ta godt vare på de svake i samfunnet.				

5	Hva betyr ordet <i>Holocaust</i>? <i>(Sett bare ett kryss.)</i>
☐ ₁	totalt ødelagt
☐ ₂	helt grunnløst
☐ ₃	hele årsaken
☐ ₄	fullstendig brent

6	Holocaust er et ord fra ... <i>(Sett bare ett kryss.)</i>
☐ ₁	1. verdenskrig
☐ ₂	2. verdenskrig
☐ ₃	Vietnamkrigen
☐ ₄	krigen i Irak

7	Holocaust er et ord som hovedsaklig brukes om ... <i>(Sett bare ett kryss.)</i>
☐ ₁	krigene mellom indianerne og de hvite i USA på 1800-tallet.
☐ ₂	Englands kolonisering av India på 1700-tallet.
☐ ₃	de tyske nazistenes forsøk på å utrydde jødene under 2. verdenskrig.
☐ ₄	Stalins tvangsflytting av folkegrupper i Sovjetunionen på 1940-tallet.

8	Rasisme er et ord som brukes om ... <i>(Sett bare ett kryss.)</i>
☐ ₁	å si at verdens folk er delt inn i raser.
☐ ₂	å behandle folk ulikt på grunnlag av hudfarge.
☐ ₃	å kritisere politiske ledere.
☐ ₄	å være i konflikt med andre.

9			
<p>Noen av ordene nedenfor kan forbindes med <i>rasisme</i> hvis de blir brukt.</p> <p>Kryss av for det eller de ordene som du forbinder eller ikke forbinder med <i>rasisme</i>.</p> <p><i>(Sett bare ett kryss på hver linje.)</i></p>			
	Ja	Nei	Usikker
afrikaner			
neger			
farget			
innvandrere			
svartskalle			
etnisk			
sigøyner			
tater			
fremmedkulturell			

10	Rasisme betyr ... <i>(Sett bare ett kryss.)</i>
☐ ₁	å utvikle bestemte egenskaper hos hunderaser.
☐ ₂	å være rasende på mennesker du ikke liker.
☐ ₃	å nekte mennesker deres rettigheter fordi de tilhører en bestemt folkegruppe.
☐ ₄	å sette folk i fengsel uten lov og dom.

11					
I hvilken grad er du enig i påstandene nedenfor? <i>(Sett bare ett kryss på hver linje.)</i>	Svært enig	Enig	Delvis uenig	Helt uenig	Vet ikke
Det er rasistisk å kalle en mørkhudet person for neger.					
Det er rasistisk å kalle en person fra Pakistan for <i>pakkis</i> .					
Det er rasistisk å nekte muslimske jenter å gå med sjal (hijab).					
Det er rasistisk ikke å ha kontakt med personer med annen hudfarge enn meg selv.					
Det er rasistisk å si at innvandrere snylter på det norske samfunn.					
Det er rasistisk å si at innvandrere er mer kriminelle enn folk som er født i Norge og som har to norske foreldre.					
Det er rasistisk å si at barn av innvandrere gjør det dårligere på skolen enn norske barn.					
Det er rasistisk å nekte muslimer å bygge moskeer i norske byer.					

12	Hvor mye syns du at du vet om ...			
	<i>(Sett bare ett kryss på hver linje.)</i>			
	Jeg vet mye	Jeg vet noe	Jeg vet litt	Jeg vet ikke noe
nazisme.				
rasisme.				
Holocaust.				

Institutt for lærerutdanning og skoleutvikling

Det utdanningsvitenskapelige fakultet

Universitetet i Oslo

Postboks 1099 Blindern

0317 OSLO

Dept. of Teacher Education and School Development

Faculty of Education

University of Oslo

P.O.Box 1099 Blindern

0317 Oslo

Norway

www.ils.uio.no

ISSN 1503-8076

ISBN 978-82-90904-92-5